AUI, secțiunea III e, Lingvistică, tomul LII, 2006

Lexicul operei lui Varlaam. Sinonimia. Formarea cuvintelor

de
OANA PANAITE

Dans cet article, on se propose de faire une description du vocabulaire de l'oeuvre de Varlaam, et particulièrement, de la synonymie et de la formation des mots.

1. Sinonimia

Sinonimia este relevantă pentru ilustrarea bogăției vocabularului unui text/ autor, putînd fi corelată în mod direct cu evoluția limbii la un moment dat. Cercetarea lexicului folosit de Varlaam în *Leastvița*, dar şi în celelalte opere (*Cazania*, *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc*), evidențiază prezența unor numeroase serii sinonimice, noțiunile fiind exprimate, de cele mai multe ori, prin două sau mai multe cuvinte. Prezentăm în continuare, în ordine alfabetică, seriile sinonimice extrase din textul analizat; am reținut numai termenii care intră în relații de sinonimie, fără contextele în care apar.

adevară 4^{r} – *direaptă* 178^{v}
adevăr 12^{v} – *adevărat* 19^{v}
adeveri 5^{r} – *mărturisi* 5^{v} – *ispovedui* 13^{r}
adunarea 37^{v} – *săbor* 44^{v} – *obşte* 48^{r} – *arătare* 35^{v}
agoniseală 20^{r} – *bogăție* – *vistear* 267^{v} – *moşie* 285^{r}
amăgeu – *înşelătoriu* 53^{r}
amăgi – *înşela* 42^{v} – *blăzni* 275^{r}
amăgire 177^{v} – *înşelăciune* 177^{v} – *minciună* 177^{v} – *blăznire* 84^{r} – *vicleşiug* 177^{v}
amăgitură – *menciună* 39^{r}
arăta – *vădi* 28^{r}
arăta 269^{r} – *vădi* 28^{r} – *ivi* 49^{r}
arătare 108^{v} – *vădire* 92^{v}
arunca 13^{r} – *lepăda* 14^{r}
ascultare – *posluşanie* 123^{v}
aşijdere 16^{v} – *într-un chip* 19^{r}
avuție – *agoniseală* 20^{r}
blînd 26^{r} – *smerit* 28^{r}
bucura 18^{r} – *veseli* 121^{v}
bucurie 158^{r} – *veselie* 128^{r}
căi – *pocăi* 117^{v}
căuta 79^{v} – *cerca* 94^{v}
cercetări – *iscodituri* 187^{v}
chiar 281^{r} – *cu trezvire* 72^{r}
chip – *fel* 112^{r}
chip – *pildă* 95^{v}
cin 21^{r} – *ustav* 2^{r}
cîrmaci – *mai mare sufletesc* 53^{r} – *îndireptător* 12^{r}

BDD-A1695 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

cliric – preut 48[r]
conteni 185[v] – *ocărî – batgiocuri* 59[v] – *dosădi* 3[v] – *certa* 42[r]
cuconesc – pruncesc 160[r]
cuget 95[r] – *minte* 3[r] – *gînd* 10[v]
cugeta 274[r] – *gîndi* 16[r]
curat – nevinovat 42[v]
cuvînt 252[v] – *voroavă* 4[r] – *glăsitură* 4[r] – *glas* 75[r] – *grai* 144[r]
dascăl 33[v] – *învățătoriul* 40[r]
de treabă 190[v] – *de folos* 1[r]
deaproapele 105[r] – *priiatin* 163[v]
deşert 70[v] – *pustie* 131[v]
dîrz – sîrghiş 59[r]
dobîndi 3[r] – *ocina* 152[r] – *birui* 155[v]
domn 8[v] – *despuitor* 91[v]
dragoste 159[v] – *iubire* 70[v] – *liubov* 3[v]
duce (a se) 221[r] – *îmbla* 187[r] – *merge* 186[r]
dzice (*gice*) – *spune* 36[r] – *grăi* 189[r] – *glăsi* 74[v] – *dvorbi* 251[v] – *vorovi* 251[v]
egumen 45[v] – *igumen* 44[r]
față 15[v] – *obraz* 109[v] – *chip* 117[r]
fur – drac 59[v] – *diavol* 110[v] – *satana* 214[r] – *necuratul* 143[r]
genune– adînc 238[r]; *mare* 265[r] – *afundul* 229[v]
greutate 26[v] – *nevoie* 56[v] – *smentează* 'dificultate' 6[r]
grije – osîrdie 50[r]
groapă 62[r] – *gropniță* 66[r]
gunoi 4[v] – *şterc* 110[v]
hrană 93[r] – *mîncare* 109[r] – *bucate* 109[r]
hrăni 'a creşte' 3[r] – *creşte* 21[v]
iertare 168[v] – *iertăciune* 138[v]
împreunați – legați" 36[r]
împrotivă – în pomciş 202[r]
înmă 122[r] – *maică* 105[v]
întocmai 8[r] – *asemenea* 5[v]
înțelege 135[r] – *picepe* 137[v]
învinge –birui 52[r]
jestoc 68[v] – *sireap* 126[r] – *sălbatic* 131[v]
jestocie – năprăsnicie 68[v]
leac 41[r] – *vracevanie* 112[r]
limbut – balamut 28[r]
lovit 266[r] – *rănit* 202[v]
mărire – vlaste 164[r] – *boierie* 191[v]
measer 237[r] – *mişel* 150[v] – *sărac* 264[r]
meserătate 171[v] – *sărăcie* 152[r]
meseri – sărăci 77[r]
milostiv – milcuitor – îndurat 139[v]
minune – ciudesă 216[v]
mîna – duc 53[v]
mînie – urgie 257[r]
mîntuitor 8[r] – *tvoreț* 10[r]
mlădiță 59[r] – *odraslă* 21[r]
moşie 285[r] – *ocină* 25[r] – *moşienie* 151[r]
mustrare 31[r] – *preobrăzire* 110[v]

BDD-A1695 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

necurat 83[r] – *păcătos* 171[r]
nevoinţă – chinuire 281[r] – *muncă* 72[r]
nevoitor – chinuitor 46[r] – *muncitoriu* 158[v]
nicedănăoară – în veaci de veaci 28[v] – *pururea* 11[r]
nume 1[r] – *numere* 8[r]
obidă – nevoie 22[r]
ocară – sudalmă 55[r] – *batgiocură* 59[v] – *dosadă* 60[r]
ocarnic 177[r] – *priceav* 153[v]
părinte – păstor 43[v] – *duhovnic* 19[r]
peri – stînge 24[r]
pesti – zăbovi 17[r]
petrece 123[v] – *adevăsi* 88[v]
plîngere – tînguire 24[r]
podvig 14[r] – *război* 14[r] –*luptare* 18[r] – *oaste* 137[r]
podvijnic 82[v] – *hărăţ* 14[r] –*voinic* 31[r]
portari – străjeari 46[v] – *pristav* 95[r]
potoli 3[v] – *cunteni* 185[v]
preţ 1[r] – *cinstit* 6[r]
proizvolenie 83[v]– *bună voie* 144[r]
provideanie – şti ce va fi înainte 64[r]
răpaos 32[r] – *odihnă* 35[r]
rîs – şagă" 38[r]
rod 26[r] – *limbă* 28[r] – *semenţie* 28[v]
rost – gură 207[r]
sabie 112[r] – *spată* 111[v]
sămăluire 32[r] – *giudeţ* 33[r] – *giudecată* 186[r]
scîrbi 148[v] – *scarandivi* 274[v]
sfîrşi 5[v] – *săvîrşi* 4[r]
sfîrşit 234[v] – *săvîrşit* 253[v]
smentelă 193[v] – *buiecie* 191[v] – *mîndrie* 191[v]
socoti 196[v] – *sămălui* 193[v]
spămîntat 82[r] – *înfricat* 94[r] – *cumplit* 107[r] – *izmenit* 82[r]
spăsenie 59[v] – *mîntuire* 170[r] – *scăpare* 288[v]
spăsi 143[v] – *mîntui* 147[r] – *izbăvi* 108[v]
spurca – întina 76[r]
stidi 117[v] – *ruşina* 39[r]
stidinţă – ruşine 128[v] – *ocară* 40[r]
strămurare – îndemnare 92[v]
svadă 31[r] – *price* 46[v]
svat 19[r] – *povaţă* 151[r]
şerb 63[v] – *posluşnic – slujitor* 52[r] – *dvorbitor* 11[v]
şerbi 19[r] – *posluşi* 101[v] – *sluji* 91[v]
şti 138[r] – *cunoaşte* 150[r]
tare – vîrtos 16[v]
tăcut – lin 28[r]
tămădui 169[v] – *vrăciui* 167[v]
tămăduire 42[v] – *vrăciuire* 280[v]
trudi 158[v] – *munci* 174[r] – *chinui – nevoi* 48[r] – *usteni* 281[r]
trupeşti – pementeşti 46[r]
ucig – omor 31[r]
umbri 71[v] – *priveghea* 184[v]

BDD-A1695 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

umili 91^{v} – *smeri* 108^{v}
umilință 142^{r} – *smerenie* 142^{v} – *pocăință* 73^{r}
urî 22^{v} – *zavistui* 108^{v}
usebire 183^{r} – *împărțitură* 251^{v}
usne 75^{r} – *ustne* 92^{v}
vătăma 272^{v} – *răni* 59^{r}

Parcurgerea listei de mai sus impune formularea unor observații. Din punct de vedere al etimologiei termenilor înregistrați, din totalul de 138 de serii sinonimice, numai un număr redus este format din termeni exclusiv de origine nelatină, în marea lor majoritate slavă, dar şi de alte origini (maghiară, greacă): *dragoste – liubov – iubire*, *podvijnic – hărăț – voinic*; *spăsi – mîntui – izbăvi*; *trudi – nevoi* etc. În cele mai multe cazuri, seriile sinonimice prezintă un termen moştenit de origine latină/ derivat românesc din cuvinte de origine latină. O parte din seriile sinonimice semnalate sînt proprii limbii române vechi (vezi în acest sens Claudia Tudose, *Lexicul de bază în secolul al XVI-lea,* II, în SCL, XVI (1965), nr. 6, p. 818 – 821); unele nu mai sînt în uz, fie datorită dispariției din română modernă a lexemelor specifice vechii române literare (de cele mai multe ori de origine slavă): *jestocie*, *înmă*, *meser*, *pesti*, *scarandivi, sîrghiş*, *strămurare, tvoreț*, *usne*, *zavistui*, fie datorită specializării semantice a termenilor componenți: *chip – pildă*; *hrăni – creşte*; *mlădiță – odraslă*; *rost – gură*; *sfîrşi – săvîrşi*; *tăcut – lin*; *umbri – priveghea* etc.

Sinonimele sînt folosite de multe ori unul după altul, necesitate care poate fi determinată de specificul textului tradus şi de publicul țintă căruia îi este adresat, condiții în care, pentru a înlesni transmiterea informațiilor, dar şi pentru a uşura accesul la aceste învățături monahale, recursul la sinonimie este nu numai necesar, ci chiar obligatoriu.

Nu puține sînt situațiile cînd, pentru a explica un sens special sau figurat al unui cuvînt într-un context dat, autorul îşi semnalează intenția de glosare, prin marca specifică *adecă*: „*Stînd noi de multe ori la rugă, părintele şi păstoriul socotiia şi lua amente pre unii ce voroviia andesine, de carii învață o săptămînă să stea den afară de uşea besearecii, să facă metanii tuturor cîți vor întra şi vor ieşi, macar să vrea hi şi clirici, adecă preuți.*" (48^{r}); „*Şi cum ți-i pururea în mînule sale zmultă sabie sufletească, adecă cuvîntul lui Dumnedzău*" (31^{r}); „*Ruga-să de multe ori aceştia marelui giudeț, aceluia carele era în oameni // ca un înger şi păstoriului lor, adecă egumenului*" (79^{r}); „*izvoreaşte ape, adecă lácrămi.*" (89^{v}); „*De veri cunoaşte la arătare a mea ş-a ta neputință, adecă slăbiciune ce am spre toate răutățile*" (150^{r}) etc.

2. Formarea cuvintelor

Fără a avea pretenția de a realiza o analiză exhaustivă a tuturor modalităților de formare a cuvintelor din *Leastvița*, am surprins numai acele fapte care arată o preferință pentru anumite elemente formative, concretizate în numărul mai mare de creații lexicale de acelaşi tip. Exemplele reprezintă, pe lîngă cuvintele formate

BDD-A1695 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

în limba română, şi împrumuturi din alte limbi (în primul rînd din slavonă) cu structură analizabilă – ce conţine un afix frecvent în vechea română literară.

2.1. Derivarea[1]

Derivarea este un procedeu productiv şi foarte productiv în formarea de noi unităţi lexicale; dacă derivarea cu prefixe este destul de slab reprezentată, derivarea cu sufixe funcţionează foarte bine în îmbogăţirea vocabularului lui Varlaam. Se impune observaţia că, de la un singur radical, autorul formează, cu ajutorul unor sufixe diferite, mai multe derivate – procedeu vizibil mai ales în clasa substantivului.

2.1.1. Derivarea cu prefixe

Des(z)- nu este un prefix productiv pentru lexicul din *Leastviţa*, cuvintele prefixate cu *des/ dez* fiind puţin numeroase: *să dezrădăcinează* (204^{v}); *să-l dezveaştem* (228^{v}), *despuitoare* (76^{r}), *desfăcuş* (286^{v}). Teodorescu (1984, p. 171) mai adaugă, pentru lexicul din *Răspunsul*, exemplele *descumpărarea* 20^{r} ‘răscumpărarea’, *descumpărătoriului* 4^{r} ‘răscumpărătorului’, cărora le corespund, în textul nostru *răscumpărarea* (113^{r}) şi *au răscumpărat* (62^{r}).

Formele cu prefixul *în- îndireptare* (1^{r}), *învrăjbie* (251^{v}), *înfrîmşat* (101^{r}), *însîngurat* (36^{v}) alternează cu cele neprefixate: *direptare* (235^{v}), *sîngurat* (101^{r}). O serie de cuvinte prezintă numai forme neprefixate, ceea ce reprezintă, de altfel, o caracteristică a limbii române literare vechi: *cearcă* (19^{v}), *tîmpinarea* (37^{v}), *să ne tîmpine* (77^{r}), *tocmită* (5^{r}), *au tocmit* (89^{v}), *tocmitoare* (199^{r}), *să tîmplă* (4^{v}), *să grijeaşte* (11^{r}). Un cuvînt care prezintă atît forma prefixată, cît şi cea neprefixată este *(îm)părat*: *părat* (17^{r}), dar şi *împărat* (17^{r}); *părăţia* (179^{r}), dar în rest *împărăţie*. Fenomenul este considerat de Arvinte (1997, p. 32) comparabil celui petrecut în succesiunea *den început* devenită *de-nceput*, chiar *den-ceput*, cf. şi exemplele din *Lestviţa*: *din-ceput* (217^{v}), *din-ceputul* (220^{v}).

Prefix foarte productiv în limba română veche, *ne-* formează adjective, substantive, adverbe. Prezentăm, în continuare, cîteva exemple pentru fiecare clasă gramaticală: adjective: *nedestonicul* (1^{v}), *neavuţi* (3^{v}), *nepărăsită* (4^{r}), *necreştini, nepăcătoşi* (10^{r}); substantive: *nezavistie* (251^{v}); *nepohtă*, *nestrînsoare, nemînie* (2^{v}), *neamestecare* (3^{v}); adverbe: *neîndoit*, *neadormit* (18^{v}).

Într- apare în formaţia singulară *întrarma* (4^{v}) ‘a se înarma, a se pregăti de război’ cu circulaţie în limba veche literară (vezi DA, s.v. *întrarma*).

Prea- formează adjective cu valoare superlativă: *preacurata* (3^{v}), *preamilostivul* (9^{r}), *preaînţeleapte* (46^{r}), *preamărită* (133^{r}), *preafericit* (238^{r}), substantive: *preaînţeleptul* (137^{v}), dar şi verbe: *preaînvăţîndu-se* (143^{r}), *preaîndrăzni* (210^{r}) sau adverbe: *preafuriş* (254^{v}), *preaînţelepţeaşte* (276^{r}), traducînd, de obicei prefixul slavon **прѣ**.

[1] Pentru bibliografia derivării vezi Costinescu 1981, capitolul *Formarea cuvintelor* unde, pentru fiecare afix, există trimitere la lucrările consacrate problematicii.

BDD-A1695 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

Răz- nu este un prefix productiv; singurul cuvînt din textul nostru care ar putea fi considerat derivat cu acest prefix – *războli* (101^{r}), reprezintă de fast un împrumut, corespunzînd slavonului **разболѣвсѧ**.

2.1.2. Derivarea cu sufixe

După cum a semnalat şi Teodorescu (1984, p. 166), numărul mare al sinonimelor înregistrate în lexicul lui Varlaam este rezultatul firesc al derivării cu sufixe diferite a uneia şi aceleiaşi teme, precum şi al folosirii alternante a cuvîntului de bază alături de un derivat.

Altă observaţie ce se impune este faptul că formaţiile cu sufixe sînt numeroase în limba lui Varlaam, de unde şi numărul mare şi varietatea sufixelor utilizate pentru formarea unor cuvinte noi. Din punct de vedere al cercetării noastre interesează sufixele cu un grad ridicat de productivitate, precum şi cele unice, criterii de care am ţinut cont în selecţia şi prezentarea lor.

Sufixul *-anie/ -enie*: intră în structura unei serii destul de numeroase de substantive: *bgoiavlenie* (43^{r}), *blagoslovenie* (45^{v}), *egumenie* (276^{r}), *ispovedanie* (55^{r}), *jelanie* (3^{v}), *măcenie* (34^{r}), *milostenie* (85^{r}), *omenie* (65^{r}), *posluşanie* (38^{r}), *proizvolenie* (83^{r}), *sămăştenie* (60^{v}), *smerenie* (3^{r}), *spesenie* (66^{v}), *văzdîrjanie* (126^{r}), *videanie* (5^{r}), *vracevanie* (112^{v}). Derivatele enumerate sînt în marea lor majoritate împrumuturi slave specifice textelor limbii române vechi.

-aş formează substantive de la substantive. În textul nostru am întîlnit un singur derivat cu acest sufix: *cetaş* (117^{r}) cu sensul ‘tovarăş, însoţitor, persoană de acelaşi rang’, neutilizat în limba română literară actuală.

Sufixul *-ătate* formează substantive de la substantive sau adjective: *bunătate* (24^{v}), *meserătate* (171^{v}), *sîngurătate* (19^{r}), *streinătate* (2^{v}). Exemplele enumerate sînt curente, cu excepţia lui *meserătate*, şi limbii române moderne. Particular limbii române vechi ar fi, cf. lui Teodorescu 1984, p. 167-168, folosirea unora dintre ele cu alte sensuri decît cele actuale (în textul nostru nu am întîlnit astfel de cazuri).

Cu toate că face parte din categoria sufixelor cu o productivitate ridicată în vechea română literară, sufixul *-ătură* apare în *Leastviţa* doar în substantivele: *cumenecătură* (139^{r}), *dezlegătură* (250^{v}), *începătură* (6^{v}), *înşelătură* (126^{r}), *învăţătură* (246^{r}), derivate de la verbele corespunzătoare.

Sufixul *-ciune* apare în derivate cu baze adjectivale şi verbale, precum: *amărăciune* (12^{v}), *cumpliciune* (68^{v}), *iărtăciune* (75^{r}), *închinăciune* (150^{r}), *îndărăpniciune* (177^{v}), *înşelăciune* (8^{r}), *înţelepciune* (2^{v}), *mîhniciune* (19^{r}), *omorîciune* (2^{v}), *orbiciune* (225^{r}), *părăsiciune* (21^{r}), *slăbiciune* (3^{v}), *spurcăciune* (52^{v}), *urîciune* (23^{r}). Cele mai multe dintre ele sînt creaţii româneşti; frecvenţa lor derivării cu acest sufix este destul de redusă; de asemenea, în cadrul seriilor sinonimice, raportul este în favoarea cuvîntului de bază (*iertare* – 20 de ocurenţe; *iertăciune* – numai 5.)

BDD-A1695 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

-eală derivă substantive de la verbe: *ferbeneală* (134^{v}), *greşeală* (15^{v}), *răceală* (120^{r}), *smenteală* (167^{v}). Sufixul, productiv în limba română veche, este slab reprezentat în limba textelor lui Varlaam (vezi şi Teodorescu 1984, p. 168).

Sufixul *-ean* intră în structura unor cuvinte care indică originea. În textul nostru, probabil şi datorită specificului său, acesta este slab reprezentat: *cetăţean* (3^{r}) 'locuitor al cetăţii', *eghipteani* (200^{r}), *nineviteanii* (78^{r}), *sioneani* (239^{v}) şi *schiteani* (239^{v}) sînt singurele exemple.

Sufixul *-el* se găseşte în *cătinel* (8^{v}), *mititel* (8^{r}), cu variantele *micitel* (135^{r}) şi *măcitel* (155^{r}), *puţinel* (4^{v}), *subţirel* (4^{v}).

Sufixul *-esc* formează de la substantive adjective cu o frecvenţă mare în textul nostru: *bărbăteşti* (18^{r}), *călugăreşti* (35^{r}), *ceresc* (99^{v}), *creştinesc* (1^{r}), *cuconesc* (160^{r}), *dobitocesc* (109^{r}), *drăcesc* (53^{r}), *elineşti* (92^{r}), *jidoveşti* (131^{v}), *îngeresc* (191^{r}), *lumeşti* (27^{r}), *mirenesc* (171^{r}), *omenesc* (220^{v}), *pementesc* (60^{r}), *pruncesc* (160^{r}), *sufletesc* (27^{v}), *trupeşti* (18^{r}).

Singura formaţie adverbială derivată cu sufixul *-eşte* este *dumnedzăiaşte* (6^{r}); o singură creaţie adverbială găseşte şi Teodorescu (1984, p. 169): *fariseiaşte* (4^{r}), argument pentru neproductivitatea lui.

Sufixul *-ie* intră în structura unor substantive: *avuţiia* (21^{r}), *călugăriia* (11^{r}), *(ne)curăţiia* (4^{r}), *datoriia* (1^{v}), *destoniciia* (10^{r}), *hicimăşiia* (39^{v}), *lăcomiia* (2^{v}), *măceniia* (11^{v}), *măriia* (20^{r}), *mîndriia* (3^{v}), *moşiia* (26^{r}), *moşieniia* (23^{r}), *osîrdiia* (2^{v}), *posluşeaniia* (44^{v}), *pustiia* (3^{v}), *săhăstriia* (19^{r}), *scîrnăviia* (12^{r}), *spăseniia* (6^{r}), *şerbiia* (26^{v}), *zapreaşteniia* (44^{r}) etc. Acest sufix face parte din categoria sufixelor foarte productive în limba română literară veche (vezi Teodorescu, loc. cit.).

-inţă reprezintă un alt sufix cu o productivitate însemnată în limba română literară veche; în textul nostru apare în: *adeverinţă* (83^{r}), *credinţă* (8^{r}), *cunoştinţă* (193^{r}), *cuviinţă* (209^{r}), *ferinţă* (88^{r}), *îngăduinţă* (59^{v}), *neputinţă* (5^{r}), *nevoinţă* (2^{r}), *oceinţă* (83^{v}), *omilinţă* (25^{v}), *pocăinţă* (2^{v}), *socotinţă* (11^{r}), *stidinţă* (164^{v}), *ştiinţă* (280^{r}), *usteninţă* (210^{r}). Multe dintre cuvintele enumerate nu mai sînt utilizate în limba română literară modernă.

Sufixul *-nic* intră în componenţa unor substantive şi adjective ca: *duhovnic* (71^{r}), *leaşnic* (61^{v}), *liubovnic* (108^{r}), *podvijnic* (82^{r}), *posluşnic* (58^{v}), *zavistnic* (116^{r}). Dintre exemplele menţionate doar *duhovnic* mai este curent în limba română literară actuală. Originea celor mai multe dintre ele este slavă (doar *leaşnic* este de origine maghiară).

Sufixul *-şug* este reprezentat de: *meşterşug* (2^{r}) şi *vicleşiug* (125^{v}), ambele împrumuturi din maghiară.

Sufixul *-(ă)tori(u)/ -(i)tori(u)* face parte din categoria sufixelor cu mare productivitate în limba veche românească: *ascultătorii* (5^{r}), *despuietoriului* (91^{v}), *îndireptătoriului* (7^{r}), *înţelegători* (2^{r}), *milcuituri* (139^{r}), *rugători* (5^{v}), *spuitori* (9^{r}), *străjuitoriu* (3^{r}), *ştiutori* (2^{r}), *ţiitori* (6^{r}) etc. În toate derivatele *-toriu* are valoare de sufix de agent.

BDD-A1695 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

Excepție făcînd sufixele *-ător*, şi *-esc*, sufixele analizate nu mai au astăzi o mare productivitate. Sufixele *-ătură*, *-eală* şi *-ean* apar în puține derivate, deşi aparțin clasei sufixelor cu o mare productivitate în limba română veche.

2.2. Compunerea

Trebuie remarcat aspectul diferit oferit de limba textelor lui Varlaam, unde cuvintele compuse au o pondere mult mai redusă decît în textele provenite din secolul al XVI-lea (vezi în acest sens Teodorescu 1984, p. 173). Formațiile româneşti sînt puține, apar cu totul izolat: *amiadzădzi* (4^{v}) sau sînt derivate din cuvintele compuse: *batgiocură* (168^{v}), *va hi batgiocurit* (190^{r}). Celelalte cuvinte compuse, fără a fi nici ele foarte numeroase, calchiază slavonismele din textul original: *aducere amente* (185^{r}) cu o mare ocurență în *Leastvița*, *cîteaorea* (29^{r}) *deaproapele* (105^{r})[2], *depreună* (288^{v}), *făcătoriu rău* (94^{v}), *înainte vestitoriu* (102^{v}), *nicedănăoară* (28^{r}), *oarecînd* (4^{v}). Cele mai multe din cuvintele menționate sînt specifice vechii române literare şi, cu excepția termenului *aproapele*, menținut în terminologia religioasă pînă astăzi, nu mai sînt actuale în limba română literară modernă.

2.3. Schimbarea categoriei gramaticale

O caracteristică a limbii lui Varlaam o constituie frecvența cu care sînt folosite substantive, adjective şi adverbe provenite din formele verbale corespunzătoare (vezi şi Teodorescu 1984, p. 173-175).

A. Verbe cu valoare de substantiv:

1) la infinitivul lung – prezentăm în continuare cîteva forme care au sensuri diferite de cele actuale: *ascultare* (33^{r}), *certare* (161^{r}) 'discuție', *fire* (3^{r}), *iscusire* (16^{v}) 'experiență', *plîngere* (2^{v}), *răscumpărare* (148^{v}), *sămăluire* (38^{v}), *vrăciuire* (280^{v}) etc. Derivatele prezentate exprimă nume de acțiuni.

2) la participiu: *blagosloviții* (256^{v}), *desăvîrşitul* (238^{r}), *dzisă* (6^{r}) 'poruncă', *săvîrşit* (111^{r}) 'sfîrşit'.

B. Participiu cu valoare adjectivală: *cîrceite* (78^{v}) presupune existența unui verb *cîrcei*?, *gunoite* (21^{v}) 'îngrăşate', *împărțite* (94^{v}) 'diferite', *neclătite* (72^{v}) 'nemişcate'.

C. Participiu cu valoare adverbială: *apestit* (260^{r}), *desăvîrşit* (242^{r}), *neclătit* (271^{r}), *nesocotit* (20^{r}).

D. Adjective cu valoare de substantiv: *bătrînii* („*nu fără de înțelepciune şi fără sămăluire după cumu-s bătrînii din lume*" 5^{v}), *mişel* („*Vendeți-vă avuțiia voastră şi o dați mişelilor!*" 150^{v}), *nevoitoriu* („*Iscusit şi bun nevoitoriu iaste cela ce-ş aştaptă în tote dzile moartea*" 88^{r}), *preaînțeleptul* („*să arătăm viiața preaînțeleptului acestuia*" 8^{r}), *smearini* („*cei smearini şi ascultoi atunci-ş de sîrg slăbăscu şi de spaimă să părăsescu*" 15^{r}).

[2] Vezi discuția amplă şi documentată a conceptului *aproapele* în Munteanu 1995, p.233-240.

BDD-A1695 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)

E. Adverbe (locuțiuni adverbiale) cu valoare substantivală apar cu totul izolat în textul nostru: *binele* („*de binele ei, iarăş nu poate neştine să spuie*" 182^{v}), *deaproapele* (176^{v}).

3. Concluzii

Sinonimia este un procedeu activ şi productiv în acelaşi timp de îmbogățire a lexicului lui Varlaam, acesta utilizînd, de multe ori, construcții tautologice de tipul: „*va hi cădearea ta tînguirei şi plîngerei destonică*" (8^{v}), „*ei le dă lor stidință şi ruşine mare*" (164^{v}) etc.

În ceea ce priveşte formarea cuvintelor, situația prezentă la Varlaam nu diferă de cea oferită de cercetarea altor texte vechi. Cu excepția cîtorva sufixe (*-ciune*, *-esc*, *-ător* (*-tor*), *-ie*, *-ui* (*-lui*) şi a prefixului *ne-*, productive atît în limba lui Varlaam, cît şi în vechea română literară, productivitatea celorlalte sufixe şi prefixe semnalate este scăzută, atît la Varlaam, cît şi, în general, în limba secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea.

Bibliografie selectivă

Costinescu, Mariana, *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic, Editura Minerva, Bucureşti, 1981.

Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 2001.

Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, ^{2}2000.

Munteanu, Eugen, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 1995.

Onu, Liviu, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, p. 35-60.

Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, vol. I *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea* (ediție definitivă), Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Rosetti, Alexandru/ Cazacu, Boris/ Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Bucureşti, ^{2}1971.

Teodorescu, Mirela, *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc.* Ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic, Editura Minerva, Bucureşti, 1984.

BDD-A1695 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 07:15:40 UTC)